

A HEGEMÓNIA GYAKORLATA. AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK VÁLTOZÓ SZEREPVÁLLALÁSA A NEMZETKÖZI RENDSZERBEN (1945-2009)

A projektben részvevő kutatók két nagy időkeretben (1945-1991 és 1991-2009) az alábbi részkérdésekre kerestek választ:

I. 1945-1991

- Az Egyesült Államok szerepe a nemzetközi rendszerben az akadémiai tudományosság perspektívájából;
- Az 1945. utáni amerikai külpolitika elméletének és gyakorlatának iskolái;
- Az amerikai önkép és a hidegháború;
- Az amerikai külpolitikai identitás és eszköztár 1945 után;
- Az Egyesült Államok szerepvállalása a II. világháború utáni nemzetközi rend kialakításában;
- Az 1945 utáni amerikai hegemonia nemzetközi politikai gazdaságtani alapjai;
- Az 1945 utáni amerikai hegemonia és az energiabiztonság;
- A hagyományos biztonságpolitikai dimenzió megjelenése az Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájában;
- A hidegháborút meghatározó amerikai-szovjet kétoldalú kapcsolatok dinamikája;

II. 1991-2009

- Az amerikai hegemónikus rend teoretikus megközelítése a realista és liberális szintézisben az 1990-es években;
- Az „unipoláris” rend menedzselése a hidegháború után;
- A nemzetközi terrorizmus és az amerikai biztonságfelfogások;
- Az Egyesült Államok hidegháború utáni nukleáris stratégiája mint a hegemón státusz fenntartásának eszköze.

Az Egyesült Államok hegemoniájának kialakulása időben egybeesik a nemzetközi kapcsolatok diszciplinájának megerősödésével és széles körben való elfogadottságának. Noha korábban is születtek a tárgykörben később meghatározónak számító művek (például, Grotius munkái), az „elméletnélküliség” gyakorlatilag az amerikai realista iskola (Morgenthau, Kennan, Lippmann, Niebuhr, stb.) megjelenésével ért véget az 1940-es években. Némi túlzással a nemzetközi kapcsolatok egy későbbi kiemelkedő művelője, Stanley Hoffmann egy 1977-es cikkében egyenesen „amerikai társadalomtudományként” határozta meg ezt a tudományágat. Az „amerikai” itt abban az értelemben érvényesnek tekinthető, hogy a hagyományoknak megfelelően az egyre nagyobb mértékű absztrakció ellenére mindig is igényt tartott arra, hogy közvetlen módon befolyásolja a külpolitikai döntéshozatalt.

Némi túlzással az irodalomtörténetből vett parafrázissal azt lehet állítani, hogy a 20. századi amerikai külpolitikai gondolkodás Woodrow Wilson „köpenyéből” bújt ki: legalábbis a *mainstream* amerikai külpolitikai diskurzus a *liberális internacionalizmus* körül forgott a század nagy részében. A wilsoni vízió első világháború utáni kudarcát a realista iskola „alapító atyái” és követőik a realista külpolitikai hagyományok hiányának tudták be; a vita, többek közt, azon folyt (és folyik napjainkban is), hogy a *defenzív vagy az offenzív realizmus* ad adekvát választ az Egyesült Államok és a világ közti kapcsolat kérdéseire (Niebuhr *keresztény realizmusról*

beszélte). Továbbá, ugyancsak részben amerikai, de brit gondolkodókra is visszavezethetően (Mackinder, Spykman, stb.) teret nyert a *geopolitikai* szemlélet is, mely korábban a német náci kötődések miatt (lásd, például, Haushofer) nem hatolt be az angolszász tudományosság falain belülre. A geopolitikai dimenzió az Egyesült Államokban kiegészítette a már korábban létező *geoökonómiai* szemléletet; az ún. revizionisták vagy újbaldaliak (William Appleman Williams, Gabriel Kolko, stb.) lényegében olyan elődök munkásságára építhettek, mint például Charles A. Beard. Ugyanakkor az tudományág képviselőinek választ kellett adni arra a kérdésre is, hogy az Egyesült Államok második világháború utáni helyzetét a nemzetközi rendszeren belül hogyan lehet leírni: hegemonia, dominancia, birodalom vagy esetleg (*demokratikus*) *imperializmus* (Melvyn P. Leffler).

A gyakorlati külpolitikában a kennani *feltartóztatás* politikáját vették át az egymást követő adminisztrációk, noha George F. Kennan maga egészen másképpen képzelte a feltartóztatást, mint ahogy az a gyakorlatban megvalósult. A dilemmát a *realista feltartóztatás* (Robert Tucker), a *konfrontáció nélküli feltartóztatás* (Trilaterális Bizottság) és a *korlátlan (ideológiai) feltartóztatás* (J. F. Dulles és későbbben a neokonzervatívok) jelentette. Ugyanakkor a „békés egymás mellett élés” ideológiai megalapozását amerikai részről Kenneth Waltz dolgozta ki a *hegemonia stabilitás* elméletével. A Kelet-Nyugat szembenállás elméleti magyarázatához jelentős hozzájárult tett Tony Smith a *pericentrizmus* kifejezés bevezetésével; magyarázata szerint a hidegháborús szembenállást a perifériák táplálták és ezzel nagy mértékben hozzájárultak a nemzetközi rendszer alakításához annak ellenére, hogy hagyományosan szinte kizárólag a centrumokra helyeződött eddig a hangsúly. Ennek a felfogásnak egy „amerikanizált” változatát jelentette Nathan Citino *frontier-borderlands* elmélete, aki Frederick Jackson Turner eredeti „frontier”-elmélete nyomán az amerikai hatalom globális kiterjesztésében a „frontier” logikus folytatását látta, miután a kontinentális majd regionális expanzió befejeződött.

Az Egyesült Államok globális szerepvállalását, természetesen, a megfelelő belső ideológiai háttér biztosította. Az amerikaiak a 17. század első felétől kezdődően egyfajta *kiválasztottság* tudatot vallanak, akiknek a missziója az, hogy vagy példamutatás, vagy aktív ideológia-exporttal az egész világot „Amerikává” tegyék, mert csak így valósulhat meg egyrészt a világbéke, másrészt a Függetlenségi Nyilatkozatban lefektetett elvek, úgymint a szabadság, egyenlőség és a boldogsághoz való jog érvényesülése. A kiválasztottság-tudat magával hozta az *erkölcsi felsőbbrendűségi* tudatot is, amelyből – és a vallási indíttatásból – szinte egyenesen következik a gyakran megnyilvánuló *manicheus*-világnézet, a világ „Jókra” és „Gonoszokra” való osztása. Ez aztán 1945 után elősegítette a *kétpólusú* világkép elfogadását, s ebből a logikai láncolatból érthető igazán, hogy miért támadták a liberálisok és konzervatívok egyaránt Richard Nixont és Henry Kissingert, amikor úgymond „erkölcstelen” realista külpolitikát valósítottak meg; a realizmus alapjaiban kérdőjelezi meg ugyanis az egyes államok „kiváltságosságát” és univerzális hatalmi elvekre vezeti vissza a nemzetközi kapcsolatokat. A realizmusban az Egyesült Államok ugyanolyan „normális” állam, mint a többi. A „Jó-Rossz” dichotómiához kell egy „másik” is, amit(akit) demonizálni lehet; ebből adódik az amerikai történelemben olyan gyakran megfigyelhető szélsőséges retorika, illetve a *percepció* helyettesítése a valósággal. A hidegháború egyik meghatározó jellemzője a *két nem területi alapú* ideológia konfrontációja volt; az Egyesült Államok talán a világ egyetlen olyan országa, amelyet egy *ideológiára* alapítottak, s nem vérségi vagy területi alapon szervezték.

Az amerikai globális szerepvállalás belső okai között meg kell említeni az amerikai gazdaság világméretű dominanciáját; az 1940-es évek második felében az világ ipari össztermelésének közel felét az Egyesült Államokban állították elő. Ez az arány a későbbi évtizedekben fokozatosan csökkent, először nagyjából egyharmadra az 1950-es évek végére, napjainkban pedig alig egyötödre. A trend a gazdasági hatalom szóródását jelzi és amerikai szempontból aggasztó az lehet, hogy elsősorban egy vagy két erőközpont erősödött meg óriási mértékben és vált Washington versenytársává. A gazdasági erő mellett a politikai konszenzus is döntő szerepet játszott. Az első világháború után az Egyesült Államok a wilsoni külpolitikai programot elsősorban a belpolitikai megosztottság miatt nem valósította meg. 1945 után azonban a Demokrata és a Republikánus Párt között a külpolitikát illetően gyakorlatilag csak taktikai kérdésekben volt vita, a stratégiaiakban nem (lényegében e Vandenberg-határozat után).

A második világháborús, valamint az azt követő amerikai politikai nemzedék nem kívánta átengedni a háború utáni világrend kialakítását másoknak, illetve, pontosabban fogalmazva, az Egyesült Államok befolyása alá került területeken az alapvető politikai (liberális demokrácia) és gazdasági (piacgazdaság) viszonyainak befolyásolását. A létrehozott nemzetközi intézményrendszer az ENSZ-től kezdve a különböző regionális biztonsági szervezeteken át a gazdasági és pénzügyi multilaterális intézményekig alapvetően az amerikai elgondolások leképezését jelentette. Washington ugyanakkor „nélkülözhetetlenné” tette magát (sok esetben a többi állam nyomására; ez a jelenség vált „meghívásos birodalom” néven ismertté), de mindehhez kellett az egzisztenciálisnak felfogott külső fenyegetés jelenléte is. Ennek a rendszernek a kohéziója nagy mértékben gyengült a külső ellenség(kép) megszűnésével, valamint a fokozatosan átrendeződő erőviszonyokkal a hatalom egész skáláján – melynek egyik következménye az Egyesült Államok „szolgáltató” jellegének hanyatlása is.

Az Egyesült Államok által a második világháború után kialakított intézményrendszert belföldön és külföldön egyaránt meghatározta a hidegháborús mentalitás és a bipoláris világnézet logikája. Belföldön kialakult az ún. nemzetbiztonsági állam (különösen az 1947-es hasonló nevű törvény nyomában). Külföldön a regionális biztonsági szervezeteken túlmenően a Szovjetunióval szemben folytatott politika rendszerképző elem volt. Mindkét oldal, paradox módon, érdekelt volt a másik nagyhatalmi, sőt hegemon szerepének, vagy legalábbis annak percepciójának fenntartásában – saját hegemon stratégiájának alátámasztására és bel- és külföldi elfogadtatására. Az amerikai-szovjet kapcsolatoknak ez a dinamikája a bipoláris/megosztott világ fenntartását szolgálta, s valódi multilateralizmus felé csak a Szovjetunió hanyatlásával indult el a világ az 1970-es években. A folyamat, természetesen, 1991 után gyorsult fel, s ekkor a hagyományosnak számító biztonságpolitikai szervezetek is átalakultak az új típusú – gyakran nem állami szereplők jelentette – kihívások kezelésére. Ez utóbbiakra válaszul az Egyesült Államokon belül komoly és befolyásos erők jelentek meg/erősödtek meg (neokonzervatívok), melyek az amerikai hegemonia fenntartásához a nemzetközi intézményrendszertől kezdve a nemzetközi jogon át az ún. vesztfáliai rend alapját képező állami szuverenitás-értelmezésig mindent át akartak alakítani. Sokat mondó azonban, hogy ezek a törekvések nagyrészt kudarcot vallottak, szemben az 1945 utáni amerikai stratégiával.

A Szovjetunió és a közép- és kelet-európai kommunista államok összeomlása új lehetőségeket és új felelőségeket hozott az Egyesült Államok számára. A neokonzervatív Charles Krauthammer egyenesen egypólusú világról beszélt, noha a különböző hatalmi attribútumok számba vétele nem támasztotta alá ezt az állítást. Washington egyfelől megpróbálta továbbra is érvényben

tartani a „szolgáltató” hegemonia egyik alapját jelentő ún. realista alkat, azaz, a katonai biztonsági garanciák fenntartását a szövetségesek esetében. Másrészt azonban a megnövekedett biztonsági garanciavállalással párhuzamosan az Egyesült Államok olyan előjogokat kívánt magának vindikálni, amelyeket – nagy részben a hidegháborús legalábbis nukleáris paritás miatt – korábban nem. Mindehhez elméleti és ideológiai igazolást nyert azoktól a politikai gondolkodóktól, akik a „jó” érdekében való beavatkozást jogosnak tartották a világ minden pontján (lásd, például, Fernando R. Tesón). Mások, különösen 2001. szeptember 11-e után a nemzetközi jogot, a nemzeti szuverenitást megsértő külföldi katonai beavatkozásokat egyszerűen kényszerhelyzetnek látták (mint például Michael Ignatieff), aki a „jótékony hegemon” szerepből vezette le az amerikai fegyveres intervenciókat. Bizonyos mértékben paradox módon Barack Obama elnök a Nobel Békedíj átvételekor, többek közt, az „igazságos háborúról beszélt”. Elméletileg, mások mellett, Jean Bethke Ehlstein támasztotta alá az „igazságos háború” elvét, amikor arról értekezett, hogy a terrorizmus az (amerikai) demokratikus identitás alapjait támadja. Általános elméleti keretként azonban a nemzetközi kapcsolatok terén a realista-liberális szintézis hegemonia felfogása tűnik dominánsnak napjainkban. Ez az iskola megpróbálja ötvözni a klasszikus realista elmélet egyes elemeit az újabb liberális intézményelméleti (institucionalista) megközelítéssel és ennek a szintézisnek az alapján kísérletet tenni az Egyesült Államok jelenlegi szerepére a nemzetközi rendszerben.